

3. Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т. 3 / Ред кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: АКАДЕМІЯ, 2002. — 952 с.

4. *Лахтіонова Л. А.* Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання: Монографія. — К.: КНЕУ, 2001. — 387 с.

5. *Лахтіонова Л. А.* Фінансовий аналіз сільськогосподарських підприємств: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2004. — 365 с.

6. *Мних Є. В.* Економічний аналіз: Підручник: 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 472 с.

7. *Білик М. Д., Павловська О. В., Питуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю.* Фінансовий аналіз: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 592 с.

8. *Костирко Р. О.* Фінансовий аналіз: Навч. посіб. — Х.: Фактор, 2007. — 784 с. (на рос. мові).

9. *Мошенський С. З., Олійник О. В.* Економічний аналіз: Підручник / За ред. д. е. н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Ф. Ф. Бутинця. — 2-вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП «Рута», 2007. — 704 с.

Стаття надійшла до редакції 28.05.08

УДК 657.421.3

В. М. Діба, канд. екон. наук, доцент,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОЦІНКА Й АМОРТИЗАЦІЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

Розглянуто проблеми оцінки нематеріальних активів та способів їх амортизації у бухгалтерського обліку за напрямом узгодження суперечностей національних і міжнародних стандартів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: бухгалтерський облік, нематеріальні активи, оцінка, амортизація.

Залучення нематеріальних активів до структури капіталу визначає економічну вартість підприємств, що актуалізує важливість оцінки таких активів, яка може залишатися нез'ясованою до початку практичного їх використання підприємством. Окрім специфічності нематеріальних активів внаслідок відсутності об'єктивної цінності, один і той самий нематеріальний актив (технологія, ідея, патент, програма) здатний забезпечувати різний результат залежно від способів та умов реалізації. Достовір-

на оцінка активів підприємств і організацій значною мірою визначає об'єктивність облікової інформації, правильність показників нарахування амортизації, визначення собівартості продукції, фінансових результатів, інвестиційної діяльності. Загальні принципи оцінки майна і майнових прав визначені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав у професійній оціночній діяльності в Україні» від 12.07.2001 р. № 2658-Ш та Національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Проблемі оцінки необоротних активів велику увагу приділяють учені-економісти В. Ле-Крус, А. Н. Ентоні, Л. Гамбург, Л. Розенберг, О. Бутнік-Сіверський, В. Добровський, І. Кошкін, П. Сук, В. Палій, І. Бігдан, А. Клименко, В. Рябкін, А. Ларіонов, Я. Соколов та ін. Одні з них пропонують проводити оцінку балансових статей за ринковими цінами, вважають, що для визначення майнового стану підприємства має бути прийнятий порядок оцінки статей балансу за фактичною собівартістю, інші — за історичною (фактичною) собівартістю.

Нині підприємства можуть створювати й визначати цінність нових нематеріальних активів 1) залученням їх у поточну діяльність; 2) продаж ліцензій іншим фірмам; 3) із введенням у дію нових підприємств, що використовують такі нематеріальні активи.

Процес починається із попереднього визначення обсягів та напрямів пропозиції продукту, створеного із застосуванням такого нематеріального активу. Для цього практично спираються на експертну оцінку поглядів покупців на вирішення певних їх проблем за допомогою такого товару (продукту) або нематеріального активу і, зокрема, щодо важливості таких проблем для покупців. Правильна оцінка масштабів такого завдання подекуди має вирішальний вплив на функціонування підприємства у цілому. Тобто йдеться про те, що визначення цінності нематеріального активу насамперед залежить від споживача, на якого орієнтується діяльність підприємства, відтак — для кого нематеріальний актив виявиться найціннішим і від кого буде одержаний прибуток, оскільки саме споживачі можуть оцінювати нематеріальний актив або продукт, вироблений із його застосуванням. Успіх бізнесу потребує чіткого виділення групи споживачів або ринкового сегменту використання нематеріального активу [1].

Відповідно до національних стандартів П(С)БО 7 та П(С)БО 8 придбані (створені) необоротні активи (основні засоби і нематеріальні активи) зараховують на баланс підприємства за первіс-

ною вартістю. Такою вартістю вважається історична (фактична) собівартість необоротних активів у сумі грошових коштів (або їх еквівалентів), сплачених (переданих) на дату придбання (створення) необоротних активів.

Витрати на сплату відсотків за користування кредитами до дати набрання чинності П(С)БО 31 «Фінансові витрати» категорично не включались до первісної вартості необоротних активів, придбаних (створених) повністю або частково за рахунок позикового капіталу. За практичною точкою зору це пояснювалося, зокрема, тим, що придбаний (створений) об'єкт необоротних активів, включно із нематеріальними, зараховується на баланс підприємства, як правило, значно раніше, ніж сплачуються відсотки за користування кредитом. Крім того, розмір цих відсотків (особливо за довгостроковими кредитами) важко передбачити, а витрати не можуть бути визнаними, якщо їх розмір неможливо визначити достовірно.

Після дати набрання чинності П(С)БО 31 «Фінансові витрати» у вітчизняних підприємств з'явилася можливість включати відсотки за деякими кредитами (фінансові витрати) до вартості певних активів (такі активи названо кваліфікаційними: будівлі, що будуються, устаткування, що вимагає монтажу і доопрацювання, розробка програмного продукту, вирощування зелених насаджень тощо). Для цього облікова політика підприємства має передбачати капіталізацію відсотків.

Чинний нині П(С)БО 31 допускає капіталізацію відсотків як за цільовим запозиченням, так і нецільовим. Відсотки, що капіталізуються, слід відносити у дебет субрахунку 154 «Придбання (створення) нематеріальних активів» та кредитне сальдо субрахунку 684, сума відсотків не зменшує пасив балансу (як це було зі списанням відсотків у дебет субрахунку 951). Вона збільшує актив балансу, тож, з погляду «чистоактивних» порівнянь, «згладжує» збільшення зобов'язань.

У податковому обліку відсотки за кредит відносяться на валові витрати, як і раніше.

Відповідно до П(С)БО 8 порядок оцінки нематеріальних активів залежить від джерел їх надходження на підприємство (табл. 1).

Підставою для визначення достовірної оцінки нематеріального активу є господарські договори (угоди) на його придбання (виготовлення), інші організаційно-розпорядчі та облікові витратні документи.

Таблиця 1

ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРВІСНОЇ ВАРТОСТІ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ

№ з. п.	Джерело надходження нематеріальних активів на підприємство	Складові й порядок формування первісної вартості активів	Примітка
1	2	3	4
1.	Придбання об'єкта нематеріального активу за грошові кошти	Вартість придбання (крім торгових знижок), мито, непрямі податки, що не підлягають відшкодуванню, інші витрати, пов'язані з придбанням і доведенням до стану, придатного для використання	Витрати на сплату відсотків за кредит деяких активів включаються до первісної вартості кваліфікаційних нематеріальних активів, придбаних повністю або частково за рахунок позикових коштів
2.	Придбання об'єкта нематеріального активу в результаті обміну на подібний актив	Балансова (залишкова) вартість переданого в обмін об'єкта нематеріального активу (за умови, що залишкова вартість дорівнює справедливій вартості отриманого в обмін об'єкта нематеріального активу)	У разі перевищення балансової (залишкової) вартості переданого об'єкта над справедливою вартістю отриманого в обмін об'єкта нематеріального активу вартістю його є справедлива вартість з включенням різниці до складу витрат звітного періоду
3.	Придбання об'єкта нематеріального активу в результаті обміну на неподібний актив	Справедлива вартість переданого в обмін об'єкта нематеріального активу, збільшена (зменшена) на суму коштів сплачених (отриманих) при здійсненні операції	
4.	Внесення об'єкта нематеріального активу засновниками до статутного капіталу	Справедлива вартість отриманого об'єкта нематеріального активу, узгоджена засновниками	На дату отримання

5.	Безоплатне отримання нематеріального активу	Справедлива вартість отриманого об'єкта активу	На дату отримання
6.	Створення нематеріального активу на самому підприємстві	Прямі витрати матеріалів, оплата праці та інші витрати, безпосередньо пов'язані зі створенням об'єкта нематеріального активу і приведення його до стану, призначеного для використання за призначенням	Враховуючи витрати на реєстрацію юридичного права, вартості ліцензій, патентів, свідочств тощо

Зовсім інший підхід передбачений законодавством щодо приватизації державної власності і перетворення державного підприємства на акціонерне товариство, коли балансова вартість об'єктів нематеріальних активів у розрахунок не приймається, а їх вартість визначається за експертною оцінкою відповідно до наказу Фонду державного майна України від 27.07.1995 р. № 969.

Експертна оцінка вартості нематеріальних активів допускає такі способи її здійснення:

— визначенням теперішньої вартості відтворення щодо нематеріальних активів, взятих на облік у результаті проведеної інвентаризації на дату приватизації;

— капіталізацією прибутку для визначення сумарної вартості нематеріальних активів, не відображених у бухгалтерському балансі на дату приватизації;

— поєднанням цих двох способів.

Експертна оцінка виявлених інвентаризацією раніше не взятих на облік нематеріальних активів із прийняттям на облік відповідно до «Положення з інвентаризації майна державних підприємств, що приватизуються або передаються в оренду», здійснюється комісією з інвентаризації об'єкта приватизації відповідно до їх теперішньої вартості відтворення.

Оцінка об'єктів нематеріальних активів, внесених до статутного капіталу підприємств, здійснюється за справедливою вартістю, узгодженою засновниками (учасниками).

Складнішим є порядок оцінки об'єктів нематеріальних активів, встановлений щодо формування статутного капіталу з іноземними інвестиціями. На підставі Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР (ст. 2) оцінка інвестованих об'єктів інтелектуальної власності повинна бути підтверджена відповідно до законів держави-інвестора або міжнародними торговими процедурами, а також експертною оцінкою в Україні. Якщо ж іноземні інвестиції у статутному капіталі підприємства відсутні, то для оцінки таких об'єктів нематеріальних активів, внесених до статутного капіталу підприємства, достатньо акту їх оцінки, узгодженого й підтвердженого всіма засновниками (учасниками).

Необхідність оцінки вартості нематеріальних активів виникає також у разі внесення їх до інноваційних та інвестиційних проєктів; у разі розширення ринків збуту (шляхом надання франшизи); у разі страхування, передачі об'єктів нематеріальних активів у заставу з метою одержання позикових коштів; визначення збитку, завданого неправомірним використанням об'єктів нематері-

альних активів; у разі банкрутства підприємства та його ліквідації для задоволення позовів кредиторів тощо.

Незважаючи на наявність сформованої законодавчо-нормативної бази щодо оцінки необоротних активів у бухгалтерському обліку, проблеми і неузгодженості з цього приводу даються взнаки і це підтверджують думки вчених з питань оцінки необоротних, отже, й нематеріальних активів, що розділились за двома напрямками, представники першого із яких пропонують провадити оцінку відповідних балансових статей, пов'язаних із необоротними активами, за ринковими цінами; прихильники другого напрямку (Я. Соколов та ін.) вважають, що із визначенням майнового стану підприємства повинен бути прийнятий порядок оцінки статей балансу за історичною (фактичною) собівартістю [6]. Зрозуміло, що пропозиції другої наукової течії відповідають вимогам і правилам оцінки об'єктів необоротних нематеріальних активів, сформульованим і викладеним у відповідних чинних законодавчих і нормативних актах.

Зазначимо, що стосовно критеріїв визнання нематеріальних активів у бухгалтерській звітності існують розбіжності їх тлумачення за міжнародним та національними стандартами: МСФО 38 та П(С)БУ 8 за такі критерії використовує 1) ймовірність отримання економічних вигод від використання певного нематеріального активу та 2) можливість його точної оцінки. У цих стандартах, до того ж, наведені переліки об'єктів, які відносять до нематеріальних активів.

Нарахування амортизації щодо нематеріальних активів у П(С)БУ 8 та МСФО 38 передбачають для підприємства право самостійно обирати метод їх амортизації відповідно до очікуваної економічної вигоди, за інших умов використовують прямолінійний метод, який відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» (у редакції від 24.12.2002 р. № 349-ІУ) для амортизації нематеріальних активів передбачає її здійснення із врахуванням індексації упродовж терміну, який платник податку визначає самостійно відповідно до терміну корисного використання нематеріальних активів або тривалості діяльності платника податку, яка однак не повинна перевищувати 10 років безперервної експлуатації. Відтак застосування на вітчизняних підприємствах цих методів амортизації та термінів корисного використання нематеріальних активів призводить до невідповідності й ускладнення організації їх бухгалтерського та податкового обліку.

У той час, як у міжнародній практиці для обліку нематеріальних активів використовують стандарт IAS/МСФО 38 «Нематеріальні активи» (International Accounting Standard 38 «Intangible assets»), в останній редакції якого від 31 березня 2004 р. у визначенні нематеріальних активів усунуто вимогу щодо використання їх у виробництві або наданні товарів чи послуг, оренди іншим особам або для адміністративних цілей; також вилучено вимогу щодо неперевикнення 20-річного терміну служби нематеріального активу; передбачено не нараховувати амортизацію щодо нематеріальних активів із невизначеним терміном служби [2].

Вартість нематеріальних активів погашається і відображається у бухгалтерському обліку шляхом щомісячного нарахування амортизації. Відповідно до п. 27 П(С)БО 8 спосіб нарахування амортизації нематеріального активу обирається підприємством самостійно згідно до умов отримання майбутніх економічних вигод, якщо такі умови визначити неможливо, то амортизація нараховується прямолінійним методом.

Крім того, в п. 27 П(С)БО 8 наводиться посилання на способи нарахування амортизації, визначені П(С)БО 7 «Основні засоби». За змістом цього пункту окремі науковці вважають, що прямолінійний спосіб нарахування амортизації нематеріальних активів у бухгалтерському обліку слід обирати вже тому, що Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» (пп. 8.3.9) для нематеріальних активів передбачено саме прямолінійний спосіб, оскільки його застосування у бухгалтерському і податковому обліках, як вважають науковці, буде запобігати розбіжностям в ідентичній обліковій інформації цих видів обліку. Однак насправді такі розбіжності все одно виникатимуть — і виявлятимуться не в способах, а базах нарахування.

У цьому зв'язку скоріш за все у п. 27 П(С)БО 8 йдеться насамперед про необхідність обґрунтування умов отримання майбутніх економічних вигод від використання нематеріальних активів у випадку застосування до них іншого, не прямолінійного способу нарахування амортизації.

За міжнародним стандартом бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи» причини надання переваги прямолінійному способу (методу) нарахування амортизації нематеріальних активів охарактеризовано конкретніше: «метод амортизації, який застосовується, має відображати графік споживання компанією економічних вигод від активу. Якщо такий графік не можна надійно визначити, то має вживатися метод рівномірного нарахування» [2].

Із застосуванням прямолінійного способу щодо кожного окремого виду нематеріальних активів амортизація нараховується відповідно до його первісної вартості (з урахуванням індексації) упродовж строку, що встановлюється підприємством самостійно на основі строку корисного використання таких нематеріальних активів, або строку діяльності підприємства, але не більше 20 років.

У розрахунку вартості, що амортизується, ліквідаційна вартість нематеріального активу прирівнюється до нуля, крім випадків:

— коли існує невідоме зобов'язання іншої особи щодо придбання цього активу до закінчення строку його використання;

— коли ліквідаційна вартість активу може бути визначена на підставі інформації існуючого активного ринку і очікується, що такий ринок існуватиме наприкінці строку корисного використання цього активу.

Зрештою, визначення поняття «активний ринок» не треба сприймати надто буквально, ринок у широкому розумінні — це утворення, що «народжується» двома умовами: попитом і пропозицією. Інформація про ціни або інші відомості щодо активного ринку (ринку активів) міститься у прайсах, довідниках, друкованих й електронних реєстрах тощо. Відтак ринкова (справедлива) ціна на певний вид активу визначається за погодженням продавця і покупця між собою. Зрозуміло, що не всі види нематеріальних активів, якими володіє підприємство, містять потенційну можливість бути проданими на ринку іншим суб'єктам.

Для обрання методу нарахування амортизації нематеріальних активів бухгалтеру насамперед рекомендується дотримуватися таких принципів:

— вартість об'єкта, що амортизується, слід списувати систематично упродовж строку корисної експлуатації;

— метод амортизації, що використовується, повинен відображати процес споживання підприємством економічних вигід, що одержуються від цього об'єкта;

— амортизаційні відрахування за звітний період повинні визнаватися як поточні витрати підприємства.

Дотримання таких принципів (правил) бухгалтерського обліку нематеріальних активів допоможе знайти вихід із будь-якої ситуації і впоратися з будь-яким обліковим завданням. Це пов'язано також із тим, що попри ілюзії точності, насправді весь бухгалтерський облік, включно й з обліком нематеріальних активів, постає процесом, заснованим на умовностях, оцінках і припущен-

нях. І для надання однозначності за сутністю тлумачення окремих понять і категорій сторони облікового процесу і користувачі результатів такого процесу повинні домовитися щодо застосування головних принципів і припущень, що максимально унеможливають помилкові тлумачення економічної дійсності.

Строк корисного використання об'єкту нематеріального активу та метод нарахування амортизації підприємством повинен переглядатися у кінці року, якщо у наступному періоді очікуються зміни строку корисного використання об'єкту нематеріального активу, або зміни умов отримання майбутніх економічних вигід.

Щодо корисного використання нематеріальних активів, обмеженим П(С)БО 8 терміном 20 років, слід зауважити, що МСБО 38 «Нематеріальні активи» допускає збільшувати цей строк за наявності переконливих доказів того, що об'єкт нематеріальних активів може використовуватися понад 20 років для отримання економічних вигід (наприклад, придбання права на виробництво електроенергії на ГЕС – упродовж 60 років, придбання права на експлуатацію автотраси з отриманням дорожнього збору — 30 років тощо).

Із наведеного нескладно дійти висновку, що проблеми об'єктивного характеру щодо нематеріальних активів у бухгалтерському обліку існують, і не виключено, що одні з них будуть вирішуватись оперативніше, інші – повільніше.

На нинішньому етапі становлення бухгалтерського обліку нематеріальних активів тією чи іншою мірою позбавитися проблем обліково-організаційного характеру (щодо однозначності тлумачення категорій визнання, складу, оцінки, застосування того чи іншого методу нарахування амортизації) можливо насамперед на основі розробленої виваженої облікової політики підприємства, яку воно формує самостійно з дотриманням принципів, встановлених законодавством.

Установлення облікової політики реалізується через визначення у розпорядчому документі (наказі) переліку методів оцінки, обліку і процедур, щодо яких нормативно-методична база передбачає більш ніж один їх варіант.

Ступінь свободи вибору підприємством конкретних способів оцінки, методів нарахування амортизації нематеріальних активів, облікових процедур обмежений державною регламентацією бухгалтерського обліку, серед яких однак припустимі альтернативні варіанти.

Нині для формування облікової політики і визначення її елементів (принципів обліку), визнання, складу, методів оцінки й амортизації, методології, технології та організації обліку нематеріальних активів слід керуватися П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» та іншими чинними нормативними актами із уточненням та конкретизацією облікової політики підприємства.

Таким чином, у наказі про облікову політику щодо обліку нематеріальних активів обов'язково повинні бути передбачені:

— поріг суттєвості щодо економічного змісту окремих об'єктів нематеріальних активів, їх класифікаційних груп;

— основні первинні документи з обліку нематеріальних активів та графік їх документообігу;

— строки корисного використання окремих об'єктів нематеріальних активів;

— метод нарахування амортизації нематеріальних активів;

— перелік рахунків, субрахунків та аналітичних рахунків, необхідних для організації обліку і виділення класифікаційних груп нематеріальних активів;

— порядок оцінки нематеріальних активів та визначення ліквідаційної вартості;

— капіталізацію кредитних відсотків і включення їх до вартості кваліфікаційних активів;

— список службовців, відповідальних за збереження інформації про нематеріальні активи.

Стосовно організації обліку нематеріальних активів слід пам'ятати, що окремі з них підлягають обов'язковій державній реєстрації (патент на винахід, свідоцтво на корисну модель, патент на промисловий зразок, товарний знак, знак обслуговування).

Слід враховувати також, що балансова вартість об'єкта нематеріальних активів у певних випадках може збільшуватися, зокрема, внаслідок здійснення витрат, пов'язаних із удосконаленням, підвищенням його можливостей та строку використання, що сприятимуть збільшенню первинно очікуваних майбутніх економічних вигод, та завдяки проведенню дооцінки балансової вартості об'єктів нематеріальних активів.

Зміна методу нарахування амортизації нематеріальних активів повинна відображатись як зміна облікової політики відповідно до П(С)БО 6 «Виправлення помилок і змін у фінансових звітах».

Література

1. *Ощепков В.* Модель управления компанией на основе оценки ее нематериальных активов // Проблемы теории и практики управления. – 2007. — № 11. — С. 60.
2. Official Journal of the European Union / INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARD 38 «Intangible assets» 31.03.2004.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 31 «Фінансові витрати»: Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 28.04.2006 р. № 415.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»: Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. № 242.
5. Положение по бухгалтерскому учету «Учет нематериальных активов» № 91н (ПБУ 14/2000) от 16.10.2000 р.
6. *Соколов Я. В., Семенова Я. В.* Бухгалтерский учет во Франции // Бухгалтерский учет. – 2000. — № 5. — С. 69—77.

Стаття надійшла до редакції 22.04.08

УДК 657.412.

Бугай Н. О., асистент,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ДЕБИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ ТА ЇЇ АНАЛІЗ У ПРОЦЕСІ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена виникненню дебіторської заборгованості при системі безготівкових розрахунків та її вплив на господарську діяльність підприємства. Дебіторська заборгованість як сума боргу, що належить підприємству від інших юридичних осіб або громадян, є частиною активів підприємства. Одним з видів підвищення ефективності роботи щодо зниження рівня дебіторської заборгованості на підприємствах є практика нарахування резерву сумнівних боргів. Визначення суми резерву сумнівних боргів можливе різними методами. Одним з таких методів, зокрема, для підприємств, які мають велику кількість дебіторів, є метод класифікації дебіторської заборгованості. Вона здійснюється